

‘Groepsmediation’ met daders en slachtoffers van de Rwandese genocide

Gedeelde emoties

Wat doe je als mediator, als je behoefte hebt aan persoonlijke innovatie, professioneel gevoed wilt worden, ruimte wilt voor reflectie, even afstand wilt van de hectiek van de te goed gevulde werkweek? Jacques de Waart nam een sabbatical. Dé weg voor persoonlijke innovatie, wat hem betreft. Hij zat niet stil, maar nam onder andere deel aan zeer emotionele ‘groepsmediations’ in Rwanda, waarin slachtoffers en daders van de genocide verzoening zochten.

het conflict

Door Jacques de Waart
Foto Elson Mageza

In het afgelopen half jaar van mijn sabbatical ben ik onder andere een paar maanden in Rwanda geweest. Een land dat bij velen nog direct de associatie zal oproepen met de genocide van 1994, waarbij in honderd dagen een miljoen Rwandezen werd vermoord.¹ Sindsdien is *reconciliation* (verzoening) het leidend motto van het land. Hoe krijgt dat in de praktijk vorm? Hoe slaagt een zo beschadigd land van daders en slachtoffers, in de relatief korte periode van ruim twintig jaar, erin om weer tot een eenheid te komen?²

Naast de *gacaca* (genociderechtspraak binnen de gemeenschap) en de *abunzi* (‘kantonrechtspraak’, eveneens binnen de gemeenschap), speelt *mvura nkuvure* (groepstherapie binnen de gemeenschap) daarin een belangrijke rol.³

Hoewel de *abunzi* in de literatuur vertaald worden

als mediator, concludeer ik op basis van mijn ervaringen dat niet de *abunzi* maar de *mvura nkuvure* het dichtst ligt bij wat wij in Nederland onder mediation verstaan. De *abunzi* zijn in de wet opgenomen als rechterlijk college en wijzen vonnis op basis van hoor en wederhoor en overgelegd bewijs, kunnen zelf nader onderzoek doen naar bewijs, ook ter plekke (als de Nederlandse ‘descente’) en kunnen deskundigen benoemen voor nadere rapportage, om uiteindelijk in vonnis de eiser gelijk of ongelijk te geven. Er is (of: men gebruikt) geen ruimte voor het zoeken naar een compromis of een andere creatieve oplossing.

Graag deel ik mijn ervaringen met de *mvura nkuvure*, zoals ik dat in diverse gezamenlijke sessies heb mogen meemaken in de toepassing die het in Rwan-

da krijgt dankzij de non-gouvernementele organisatie CBSP. Hoewel het zo niet wordt aangeduid, heeft het proces veel overeenkomsten met groepsmediation. In Nederland bekend als sociotherapie wordt dit in Rwanda, Democratische Republiek Congo en Liberia toegepast in een specifieke vorm van *community-based sociotherapy* (afgekort CBS). In het Kinyarwanda is CBS – heel raak – vertaald als *mvura nkuvure*: ‘Jij heelt mij, ik heel jou.’

Deelnemers

Wie nemen er deel? In het nu te bespreken voorbeeld waren dat aan de ene kant *ex-gevangenen* (daders), in dit geval mensen die in de jaren na 1994 zijn veroordeeld als mededader van de genocide en inmiddels – na een gevangenschap van tien tot twintig jaar – zijn teruggekeerd in hun gemeenschap. Aan de ande-

re kant *genocide-overlevenden* uit diezelfde gemeenschap: familieleden – veelal weduwen – van degenen die tijdens de genocide zijn vermoord.⁴

De therapeut die deel uitmaakt van de gemeenschap selecteert mensen uit diezelfde gemeenschap en leidt die vervolgens op tot sociotherapeut. De selectie vindt plaats op basis van voordrachten vanuit de gemeenschap en uiteindelijke geschiktheid. De sociotherapeuten hebben zicht op mensen die in sociaal isolement leven, op mensen met haatgevoelens of angst, op spanningen binnen de gemeenschap zoals bijvoorbeeld die met terugkerende *ex-gevangenen*. Zij nodigen gericht en persoonlijk mensen uit om deel te nemen aan een groepsgesprek. Die uitnodigingen vinden over het algemeen goed gehoor door het respect dat de sociotherapeut geniet binnen de gemeenschap en door de

laagdrempelige wijze van uitnodigen: vanuit zorg voor de betrokkenen, op vrijwillige basis en met ruimte om pas later definitief te kiezen. 'Kom eens kijken of het je iets kan bieden.'

Conditie

Ook de rest van de aanpak is laagdrempelig. Er gelden grondregels zoals vertrouwelijkheid. Andere grondregels worden opgesteld door de deelnemers zelf zoals respect tonen, niet interrumpen, geen microfoons of telefoons. En er gelden principes: gelijkheid, democratie, participatie, verantwoordelijkheid, hier en nu, *learning by doing*, *interest*. Die worden door de sociotherapeuten continu toegepast en worden pas (gaandeweg) aan de orde gesteld op het moment dat zo'n principe in het gedrang lijkt te komen.

Setting

De gesprekken vinden plaats onder leiding van twee sociotherapeuten, of in ons jargon: co-mediators. De groep van tien tot vijftien deelnemers zit altijd in een kring waar de therapeuten deel van uitmaken. Zij zitten daarbij tegenover elkaar zodat ieder in ieder geval op een helft van de groep goed zicht heeft.

Aanpak

De charme van de aanpak was voor mij om te zien hoe er stapsgewijs vanuit verschillende zeer relevante thema's – in een strikte en logische volgorde – heel geleidelijk wordt gewerkt van een algemeen en wat abstracter niveau naar een concreter en persoonlijk niveau. Elke deelnemer heeft daarbij steeds de ruimte te kiezen of en op welke 'laag' hij iets inbrengt.

'Hoe gaan wij om met veiligheid naar elkaar in deze groep?'

Zowel de vraagopbouw als de themareeks leiden in de sessies tot ontroerende persoonlijke verhalen die tegelijkertijd leiden tot verbinding omdat weggebleven wordt bij de daad of het gevolg, maar direct gekomen wordt tot het niveau waarop ieder op zijn manier persoonlijk worstelt. Vanuit mijn mediatorperspectief is mijn verklaring dat met die fases wordt gestart vanuit impliciet gemeenschappelijke belangen. Door bijvoorbeeld veiligheid eerst algemeen te verkennen wordt het tot een collectief begrip, van waaruit er dan relatief eenvoudig ruimte is voor de individuele pijn van persoonlijk ervaren onveiligheid.

Emoties

Een bijzonder leermoment was ook hoe er wordt omgegaan met de vaak heftige emoties. Daar wordt eigenlijk niets anders mee gedaan dan onbeperkt ruimte aan te bieden. In mijn ogen soms bijna abrupt gevolgd door een *energizer* zoals de bij ons bekende stoelendans. Daar waar ik me zorgen maakte of de betrokkene zich nu niet wat verloren zou voelen, bleek juist die luchtige groepsopdracht zowel een prettige afleiding te zijn alsook te leiden tot een expliciete verbinding met de groep. Geen 'gevoelsreflectie' of 'positieve herformulering', maar veel meer een transformatieve aanpak.

Mediationovereenkomst

Het geheel van fasen, grondbeginselen en principes van de sociotherapie vertoont als gezegd grote overeenkomsten met het mediationproces.⁵ Aan het eind van mijn periode heb ik aan de CBS-stafleden een training mogen geven en met hen de parallellen en verschillen bezien. We kwamen gezamenlijk tot de conclusie dat – hoewel wat anders benoemd en met wat andere interventies – het proces eenzelfde volgorde kent. Het echt grote verschil betreft het ontbreken van enige schriftelijke vastlegging, zowel voor, tijdens als aan het einde van het proces van de sociotherapie. Dat is voor mij een *eyeopener* geweest en heeft me weer even bewust gemaakt van het regelperspectief van waaruit ons Nederlandse mediationproces mede vorm heeft gekregen.⁶ Het is mooi om de verschillen te zien van enerzijds de zorgvuldige en duidelijke vastlegging en markering waar 'wij' voor hebben gekozen, naast het veel meer organische proces van 'hen'. Daarbij lijkt het innerlijk *commitment* meer relevant dan de aantoonbaarheid. Vanuit dat perspectief heb ik nu weer meer aandacht voor de natuurlijke groei van *commitment* ook in 'onze' mediations.

Reconciliation

Dat organisch proces houdt ook direct verband met hoe 'het conflict' en 'de oplossing' in de aanpak

Met de vaak heftige emoties wordt niets anders gedaan dan onbeperkt ruimte aan te bieden

In een strikte reeks van vijftien bijeenkomsten komen zo achtereenvolgens in zes fasen de volgende thema's aan bod: veiligheid, vertrouwen, zorg, respect, nieuw leven en herinnering. Bijvoorbeeld bij de start is er eerst de algemene vraag: 'Wat betekent veiligheid? Wat kan een gevoel van onveiligheid veroorzaken?' Om gevolgd te worden door de vraag: 'Welke voorbeelden van onveiligheid ken je uit het dagelijks leven?' Om uiteindelijk te komen tot een vraag als: 'Is er iemand van jullie die zelf iets dergelijks heeft ervaren?' Daarop is er uitgebreid ruimte voor – ongeveer twee – zeer persoonlijke diepgaande verhalen. Om tot slot het te verbinden naar de groep met een vraag als:

Een belangrijk leermoment voor mij was dat reconciliation het daadwerkelijk delen van elkaars verdriet is en het hervinden van waardigheid

aan bod komen. Met diepe ontroering mocht ik er getuige van zijn hoe mensen tot elkaar komen, niet anders dan door in een met elkaar gecreëerde veilige ruimte, ieders verdriet, pijn, boosheid en angst te delen. Het bijzondere voor mij was dat er niet één keer is gesproken in de trant van: en hoe zou de oplossing eruit kunnen zien?

De vijfde fase, 'nieuwe wegen', is vergelijkbaar met die van de *transformation* en *co-creation*.⁷ Maar in

plaats van een brainstorm over opties, kijkt de groep gezamenlijk naar ieders individuele toekomstperspectief, dus veel meer impliciet voorbij het conflict, doordat het verdriet is gedeeld. Een belangrijk leermoment hierbij voor mij was dat reconciliation het daadwerkelijk delen van elkaars verdriet is⁸ en het hervinden van waardigheid.⁹ Zo deelt de voormalig gevangene met de groep zijn angst en schuldgevoel na terugkeer bij zijn gezin en in de gemeenschap. En in dezelfde bijeenkomst deelt de genocide-overlevende met de groep haar verdriet en gemis en benoemt daarbij ook wat het moet hebben betekend voor de vrouw van de gevangene om al die tijd te leven met de schaamte en zonder echtgenoot. Ik was geraakt te ervaren hoe beide verhalen met elkaar daar kunnen en mogen bestaan – voorbij het verwijt.

Ik realiseer me dat het de aard van de problematiek is die deze aanpak in deze situaties werkbaar maakt: een getraumatiseerde gemeenschap. Maar ik ben nieuwsgierig parallellen te vinden voor de ondernemingsrechtelijke mediationpraktijk waar ik bij het verschijnen van deze bijdrage weer volop in zal zitten.

Voor deze rijke ervaring dank ik hier graag Angela Jansen (CBS Program Rwanda), Marise van Amersfoort (VU Amsterdam), Selen Bernink (De Waart Amersfoort), de sociotherapeuten van CBS en uiteraard de Rwandezinnen die mij in alle groepen hebben toegelaten bij dit kwetsbare proces. ●

Jacques de Waart is mediator en trainer, en onder meer medeoprichter en bestuurslid van de Vereniging Corporate Mediation.

Noten

1. Volgens de in Rwanda gangbare lezing werden daarbij hoofdzakelijk Tutsi's vermoord. Voor een nuancering zie de – overigens in Rwanda verboden – BBC-documentaire *Rwanda: The untold story* (2014).
2. Er zijn geluiden dat reconciliation als leidend motto tegen genocide-ideologie ook als politiek middel ge- of misbruikt wordt. Het politieke aspect van de reconciliation laat ik voor nu onbesproken.
3. Gacaca is een plaatselijke rechtbank in Rwanda bestaande uit plaatselijk gekozen rechters (inyanga-mugayo) die zijn gekozen op basis van hun integriteit. De gacaca bestond al in het prekoloniale tijdperk en is na de genocide tijdelijk opnieuw ingesteld geweest met mandaat van de centrale overheid om in relatief korte periode van enkele jaren tijd de tijdens de genocide begane misdaden te berechten. De abunzi is een bij wet ingestelde commissie die werkt op het niveau van kleine gemeenschappen, om conflicten lokaal op te lossen. Mvura nkuvure is een vorm van lokale groepstherapie binnen gemeenschappen zoals die in Rwanda invulling krijgt dankzij de ngo CBS-P

aan de hand van de benadering zoals ontwikkeld door Cora Dekker, Nederlandse sociotherapeute, in samenwerking met de lokale gemeenschappen.

4. Cursivering is de (vertaalde) terminologie zoals die in Rwanda wordt gebruikt.
5. Bedoeld is het mediationproces en fases volgens het MediationWheel, zie mijn artikel 'Het MediationWheel en andere cirkels' in *Tijdschrift Conflicttherapie* 2015, nr. 5.
6. Regelperspectief is een van de conflictperspectieven volgens Giebels en Euwema, in *Conflictmanagement*, Noordhoff Uitgevers 2010.
7. Zie noot 5.
8. Een ander inzicht is dat dit aansluit bij de diepste schil (kern) bij de techniek van het pellen van de schillen van de ui, zie mijn artikel 'Halsstarrige standpunten', *Tijdschrift Conflicttherapie* 2012, nr. 4.
9. Zoals ook het betreffende proefschrift luidt van Cora Dekker: *Terugvinden van waardigheid, community-based sociotherapy in Rwanda, Oost Congo en Liberia* (Amsterdam: VU University Press 2016).